

SACRUM W PARKACH NARODOWYCH W POLSKICH KARPATACH

Wstęp

Szczególne jest miejsce gór w relacji człowiek-przyroda-religia. Góry były bowiem i są uprzywilejowanym miejscem spotkania z Bogiem i jego nieskończoną wielkością niezależnie od religii, położenia na Ziemi, etapu rozwoju ludzkości. Niezliczone są symboliczne i religijne wartościowania gór (Jackowski 2003). W polskich Karpatach nie obserwowano tak silnych i dawnych związków gór z mitami, wierzeniami i religią, jak to ma miejsce w innych regionach świata. Tym niemniej do dziś Karpaty – zwłaszcza najwyższe ich partie, jak Tatry – są miejscem szczególnych doznań religijnych, miejscem lokalizowania od lat różnych obiektów sakralnych i odbywania praktyk religijnych. Świadczy o tym fakt, że obecnie w Karpatach Polskich znajduje się w skali kraju 25% ośrodków kultu religijnego. To nagromadzenie miejsc kultu wyróżnia Karpaty spośród innych regionów Polski (Jackowski 1995).

W polskich Karpatach znajduje się 6 parków narodowych, które utworzono dla ochrony najważniejszych i najcenniejszych masywów karpaccich (tab. 1). Głównym celem tworzenia parków narodowych jest ochrona przyrody, jednak odwieczne związki między górami a człowiekiem powodują, że na obszarach obecnych parków narodowych od dawna wznoszono obiekty sakralne dla chwały Boga, jako symbol wdzięczności za opiekę w niejednokrotnie nieprzyjaznym człowiekowi środowisku górskim, dla uczczenia osób zmarłych w górach, dla upamiętnienia – z wykorzystaniem symboli religijnych – ważnych wydarzeń nie tylko o charakterze religijnym.

Obiekty sakralne wznoszone są w górach od dawna, jednak kruchość obiektów, działanie różnych czynników niszczących – naturalnych i wywołanych przez człowieka – spowodowały, że tylko nieliczne zachowały się do czasów obecnych.

Tab. 1. Parki narodowe w Polskich Karpatach (stan z 31 XII 2003 r.)

Park narodowy	Rok utworzenia parku	Powierzchnia parku (ha)
Babiogórski	1954 ¹	3 392
Bieszczadzki	1973	29 202
Gorczański	1981	7 030
Magurski	1995	19 439
Pieniński	1954 ²	2 346
Tatrzański	1954 ³	21 164

¹ w okresie międzywojennym Babia Góra objęta była ochroną rezerwatową (od 1928 r. po stronie południowej na terenach lasów państwowych, od 1933 r. od strony północnej na terenach należących do Polskiej Akademii Umiejętności).

² od 1932 r. był Jednostką Lasów Państwowych „Park Narodowy w Pieninach”.

³ od 1947 r. był Jednostką Lasów Państwowych „Park Tatrzański”.

Status parku narodowego powoduje, że na obszarze parków chroniona jest nie tylko przyroda, ale również dziedzictwo kulturowe, w tym obiekty sakralne.

Badaniami objęto obszary samych parków narodowych (tab. 1) nie uwzględniając powierzchni ich otulin. O wyłączeniu z badań otulin zdecydowało to, że nie wszystkie karpaccie parki narodowe mają otuliny¹, a otuliny pozostałych były wyznaczane w oparciu o różnorodne kryteria, co powoduje, że ich zasięgi są nieporównywalne i niejednokrotnie charakteryzują je nieprawidłowości. Ponadto otuliny parków zostały utworzone dopiero po 1991 r.² i tylko w przypadku Magurskiego Parku Narodowego Park został ustanowiony łącznie z jego otuliną. W pozostałych przypadkach odstępy czasu między utworzeniem parku a ustanowieniem jego otuliny są znaczne, nawet kilkudziesięcioletnie, co uniemożliwia w badaniach uwzględnienie czynnika czasu powstania obiektów sakralnych przed i po utworzeniu parku.

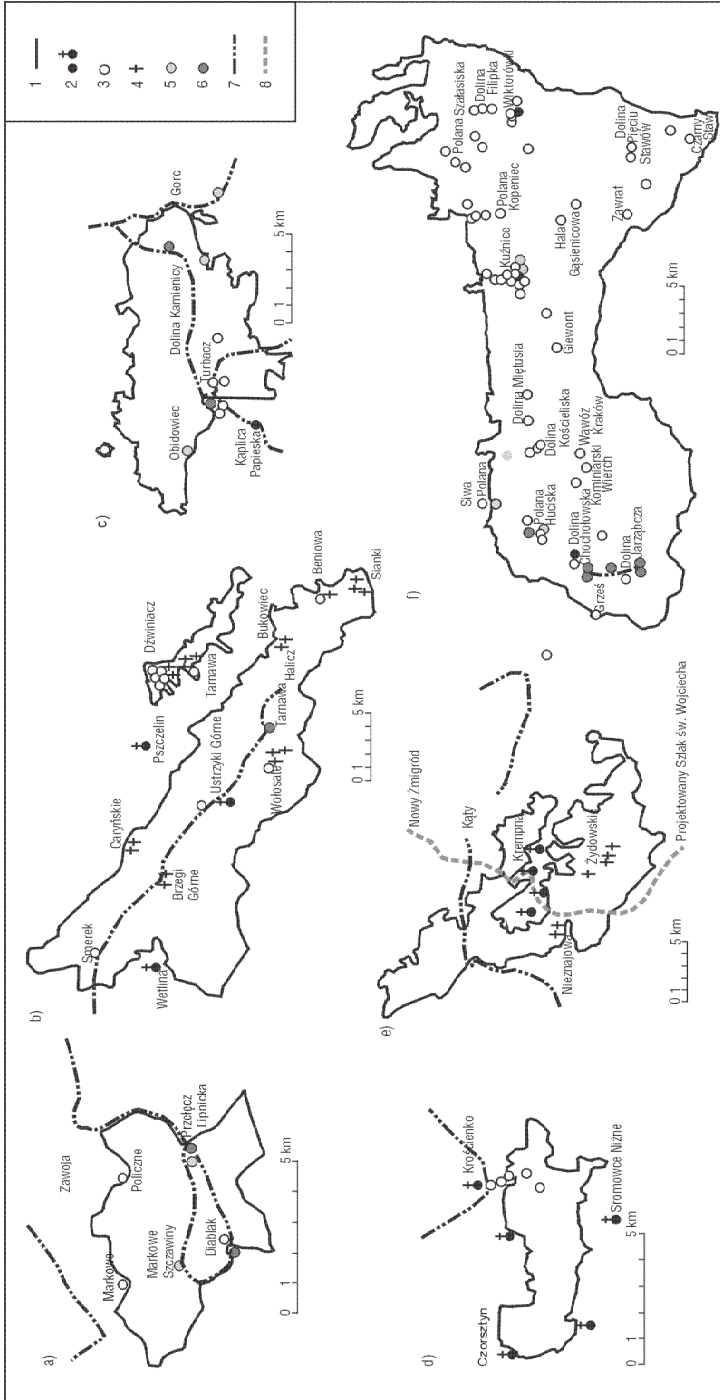
Badania *sacrum* w karpaccich parkach narodowych przeprowadzono w oparciu o źródła literaturowe, przewodniki i mapy oraz plany ochrony parków w części dotyczącej zasobów pozaprzyrodniczych, a także znajomość przez autorkę badanego terenu. Dane źródłowe dla poszczególnych parków są silnie zróżnicowane pod względem wskazania lokalizacji obiektów sakralnych i ich powiązań z obszarem parku, datowania i historii obiektów.

Sacrum w Tatrzańskim Parku Narodowym

W granicach Tatrzańskiego Parku Narodowego znajdują się ogółem 64 obiekty sakralne (tab. 2, ryc. 1). 29 obiektów powstało przed utworzeniem

¹ Otuliny nie ma Tatrzański Park Narodowy.

² Na podstawie znowelizowanej w 1991 r. ustawy o ochronie przyrody z 1949 r.

Ryc. 1. Obiekty sakralne w parkach narodowych w Karpatach Polskich

a) Babiogórski Park Narodowy, b) Bieszczadzki Park Narodowy, c) Gorczański Park Narodowy, d) Magurski Park Narodowy, e) Pieniński Park Narodowy, f) Tatrzański Park Narodowy;

1. granica parku narodowego; 2. kaplica, kościół; 3. krzyż, kapliczka, figura; 4. ruiny cerkwi, cmentarzy, kaplic; 5. tablica, pomnik, obelisk; 6. obiekt sakralny upamiętniający Jana Pawła II, wcześniej ks. Karola Wojtyły; 7. Szlak Świętego Wojciecha; 8. proponowany Szlak Świętego Wojciecha.

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 2. Obiekty sakralne w Tatrzańskim Parku Narodowym

Rodzaj obiektu	Liczba ogółem	w tym powstałe		
		przed utworzeniem TPN	w trakcie istnienia TPN	brak danych
kaplice	4	4	-	-
kapliczki	26	6	7	13
krzyże	17	12	3	2
figury	3	2	-	1
pomniki, obeliski	3	1	2	-
tablice	3	3	-	-
grobowiec	1	1	-	-
obiekty związane z Janem Pawłem II	7	-	7	-
Razem	64	29	19	16

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Mierzwa (1997).

Parku Narodowego, a 19 w trakcie istnienia Parku. Dla 16 obiektów brak jest dat ich powstania. Zwraca uwagę bogactwo rodzajów obiektów sakralnych w Tatrach: kaplice, kapliczki, krzyże, tablice, pomniki i obeliski, grobowce, figury, a także grupa obiektów związanych z pobytem w Tatrach papieża Jana Pawła II. Wśród obiektów sakralnych zdecydowanie dominują kapliczki (26), które stanowią 40,1% ogółu obiektów, a kolejne miejsce zajmują krzyże (17) stanowiące 26,5% ogółu.

W Tatrach znajdują się najstarsze w badanych parkach obiekty: kapliczka z 1783 r. na polanie Stare Kościelisko z okresu istnienia górnictwa i hutnictwa oraz trzy krzyże datowane na lata 1809 (dwa na Siwej Polanie i na Polanie Huciska) i 1836 (nad Czarnym Stawem). Są także obiekty sakralne położone najwyżej nad poziomem morza: figura Matki Bożej na przełęczy Zawrat i krzyż na Giewoncie. Ale znakomita większość obiektów sakralnych usytuowana jest w dolinnych partiach Tatr (por. ryc. 1) (Mierzwa 1997, Myczkowski 2004).

W krajobrazie sakralnym Tatr niewątpliwie dominuje krzyż na Giewoncie oraz sanktuarium Matki Bożej Jaworzyńskiej - Królowej Tatr, zwane Wiktorówkami, Pustelnia sióstr Albertynek i Pustelnia Świętego Brata Alberta przy drodze z Kuźnic na Kalatówki oraz kaplica w Dolinie Chochołowskiej.

Długotrwałe i różnorodne związki ludzi z Tatrami znajdują swoje odzwierciedlenie w motywach umieszczenia w Tatrach obiektów sakralnych. Kilka najstarszych obiektów związanych jest z okresem istnienia w Tatrach górnictwa i hutnictwa (XVIII-XIX w.), z upamiętnieniem walki straży obywatelskiej z bandą zbójników (1809), powstania chochołowskiego (1846), przełomu wieków XIX i XX (krzyż na Giewoncie), 50. rocznicy ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu (1904), osób: Wincentego Pola (1852), Maksymiliana Nowickiego (1868), Kazimierza Kantaka (1887), Mieczysława Karłowicza (1909), Stanisława Bronikowskiego (1917).

Osobną grupę stanowią obiekty związane z ofiarami II wojny światowej i osobami zmarłymi współcześnie. Z historii najnowszej wymienić trzeba krzyż na Grzesiu upamiętniający polsko-słowackie spotkania solidarnościowe (Mierzwa 1997, Własiuk 2003a). Elementy sakralne umieszczone zostały także w niektórych jaskiniach, np. Miętusiej i Raptawickiej (Ostrowski 2004, Myczkowski 2004).

Specjalną grupę stanowi siedem obiektów związanych z osobą Jana Pawła II, który odwiedził Dolinę Chochołowską w 1983 r. Są to trzy kapliczki: jedna ustawiona w miejscu lądowania helikoptera z Ojcem Świętym, druga na Szlaku im. Jana Pawła II w Dolinie Jarząbczej i trzecia na końcu tego Szlaku oraz trzy tablice pamiątkowe i jeden medalion upamiętniające wizytę i spotkanie z Lechem Wałęsą. Szlak w Dolinie Jarząbczej stał się pierwszym w Polsce szlakiem turystycznym, któremu nadano imię Jana Pawła II.

W Tatrzańskim Parku Narodowym w niektórych obiektach sakralnych odbywają się praktyki religijne. Są to w pierwszym rzędzie Msze Święte odprawiane regularnie w kaplicy Wiktorówki i w kaplicy w Pustelni Św. Brata Alberta. W kaplicy w Dolinie Chochołowskiej ma miejsce doroczny odpust w uroczystość Św. Jana. Ponadto Msze Święte odprawiane są sporadycznie m.in. w schroniskach w Dolinie Pięciu Stawów i w Roztoce, a także w plenerze (Ostrowski 2004). Co roku 17 sierpnia odbywa się procesja ze świecami z kaplicy na Wiktorówkach do krzyża na Gołym Wierchu, gdzie odprawiana jest Msza Święta (Myczkowski 2004).

Sacrum w Babiogórskim Parku Narodowym

W Babiogórskim Parku Narodowym niewiele jest obiektów sakralnych, bo zaledwie pięć, a w najbliższym sąsiedztwie Parku cztery (tab. 3, ryc. 1). Najważniejsza jest kapliczka z XIX w. usytuowana w rumowisku skalnym pod szczytem Diablaka przez ówczesnych pasterzy. Obecnie znajduje się tu figurka Matki Bożej – Królowej Babiej Góry ufundowana w 1984 r. przez ratowników GOPR jako wotum za ocalenie Jana Pawła II w 1981 r. Przy figurze odprawiana jest co roku w dniu Matki Boskiej Bolesnej Msza Święta zwana „goprowską” (Urbaniec 2003).

W Parku znajdują się 2 krzyże i 1 obelisk upamiętniające śmierć ludzi na obszarze Parku lub w jego pobliżu. Są to Krzyż Czterech Narciarzy z 1935 r. na południowym stoku Diablaka, krzyż przy schronisku na Markowych Szczawinach ustawiony w miejscu śmierci partyzanta Gwardii Ludowej w 1945 r. oraz krzyż na symbolicznym grobie prof. Zenona Klemensiewicza, zlokalizowany na Przełęczy Lipnickiej w 1979 r.³

W Parku na Przełęczy Lipnickiej znajduje się pomnik papieża Jana Pawła II ufundowany w 1997 r. przez księży i parafian oraz Urząd Gminy w Zubrzycy Górnej w 50. rocznicę święceń kapłańskich Karola Wojtyły i dla upamiętnienia

³ Z. Klemensiewicz zginął w katastrofie lotniczej w 1969 r. na zboczach Policy.

Tab. 3. Obiekty sakralne w Babiogórskim Parku Narodowym

Rodzaj obiektu	Liczba ogółem	w tym powstałe	
		przed utworzeniem BPN	w trakcie istnienia BPN
kapliczki	1	1	-
pomniki, obeliski, krzyże	3	2	1
obiekty związane z Janem Pawłem II	1	-	1
Razem	5	3	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Urbaniec (2003).

jego pracy w 1938 r. w Hufcach Pracy przy budowie drogi na przełęcz. Na szczycie Babiej Góry w 1996 r. wybudowany został przez mieszkańców pobliskich wsi słowackich obelisk ku czci papieża Jana Pawła II.

W bezpośrednim sąsiedztwie Parku w Zawoi-Policznem znajduje się kapliczka „Zbójnicka”, którą ufundował zbójnik, aby zmasać część swoich win (data powstania nie jest znana; można sądzić, że był to początek XIX w.). Kolejną kapliczkę z kamienną figurą Matki Bożej przeniesiono z cmentarza w Suchej Beskidzkiej do skansenu na Markowych Rówienkach. W Zawoi-Czatoży przy granicy Parku znajduje się dzwonniczka loretańska, którą wzywano mieszkańców do modlitwy na Anioł Pański oraz obwieszczano pożar lub zbliżającą się burzę (Urbaniec 2003).

Babiogórski Park Narodowy jest objęty Małopolskim Szlakiem Papieskim im. Jana Pawła II opracowanym przez zespół A. Matuszczyka (2003) z PTTK oraz przez U. Własiuk (2003 a, b). Szlak Papieski biegnie nieopodal zachodniej granicy Parku z Wadowic przez Markową, Czatozę, Zawoję, Skawicę, Suchą Górę na Halę Krupową i dalej przez Police do Przełęczy Lipnickiej, a stąd do Raby Wyżnej. W samym Parku poprowadzono tzw. warianty: Górnym Płajem z Przełęczy Lipnickiej⁴ do schroniska na Markowych Szczawinach, a następnie przez Małą Babią Górę na Diablak i przez Sokolicę do Przełęczy Lipnickiej (*Małopolski Szlak Papieski... mapa*, 2003).

Sacrum w Gorczańskim Parku Narodowym

Park Gorczański obejmuje partie szczytowe Gorców pokryte lasem, niezamieszkałe. Przed utworzeniem Parku był to obszar leżący w gestii Lasów Państwowych, a wcześniej przez dziesięciolecia lasy gorczańskie stanowiły własność prywatną. Dlatego zapewne mieszkańcy okolicznych wsi nie identyfikowali się w sposób istotny z tym obszarem, a ich związki ograniczały się do korzystania z prawa do serwitutów: opałowego (prawo do zbierania suszu w lasach) oraz

⁴ Fragment Szlaku między Śmietanową a Przełęczą Lipnicką biegnie wzdłuż wschodniej granicy Parku.

wypasowego (wypasanie owiec na polanach gorczańskich). Korzystali także z zasobów runa leśnego (zbiór jagód i grzybów). Można sądzić, że ta sytuacja wpłynęła na obecność w granicach obecnego Parku tylko pojedynczych obiektów sakralnych.

Najstarsza w Parku kapliczka „Bulandowa” (tab. 4, ryc. 1) położona jest na polanie Jaworzyna Kamienicka. Wybudowana została w 1904 r. przez bacę uznawanego za czarownika (Figiel, Swajdo 2000). Sprzed II wojny światowej jest inna kapliczka położona w enklawie Parku w Porębie Wielkiej. Na polanie Wierchy Zarębskie na Hali Długiej na przełomie lat 80. i 90. byli żołnierze AK wzniesli kapliczkę z wizerunkiem Matki Boskiej Ludźmierskiej (Tomasiewicz 2004).

Tab. 4. Obiekty sakralne w Gorczańskim Parku Narodowym

Rodzaj obiektu	Liczba ogółem	w tym powstałe	
		przed utworzeniem GPN	w trakcie istnienia GPN
kapliczki	3	2	1
pomniki, obeliski, krzyże pamiątkowe	3	2	1
obiekty związane z Janem Pawłem II	1	1	–
Razem	7	5	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Figiel, J. Swajdo (2000); U. Własiuk (2003a, b); J. Tomasiewicz (2004).

Stosunkowo liczne są w GPN obiekty upamiętniające śmierć osób w czasie II wojny światowej (krzyż na Polanie Wzorowej, krzyż-mogiła przy Polanie Bieniowe) oraz po wojnie (krzyż-pomnik na stokach Obidowca upamiętniający śmierć pasażerów i załogi samolotu sanitarnego w 1973 r.) (Tomasiewicz 2004).

Ważne miejsca w Gorcach zajmują obiekty związane z Ojcem Świętym. W granicach Parku w Dolinie Kamienicy położona jest tzw. „Papieżówka” – dawny szałas drwali, w którym w latach 70. ks. K. Wojtyła mieszkał przez 2 tygodnie (Własiuk 2003a). Ponadto przez Park wiodą szlaki turystyczne, których części nadano imię Jana Pawła II i włączono w system Małopolskich Szlaków Papieskich (Matuszczyk 2003)⁵ (ryc. 1). Są to fragmenty szlaków: z Ludźmierza przez Nowy Targ, Turbacz, Dolinę Kamienicy do Rzek i z Turbacza przez Lubań do Krościenka. Inny odcinek szlaku biegnie częściowo wzdłuż wschodniej granicy Parku z Rzek przez Gorc Kamienicki na Lubań.

W pobliżu Parku na szczególną uwagę zasługuje kaplica Matki Bożej – Królowej Gorców, wybudowana w 1979 r., poniżej Turbacza, u zbiegu szlaków

⁵ Papieski Szlak w Beskidzie Wyspowym i w Gorcach otwarty został w 50. rocznicę wycieczki ks. Karola Wojtyły z młodzieżą 24-25 czerwca 1953 r. (Własiuk 2003b).

turystycznych z Kowańca i Łopusznej na Polanie Rusnakowej, dla uczczenia 900. rocznicy śmierci Św. Stanisława Biskupa. Została ona poświęcona Papieżowi Janowi II z okazji jego pielgrzymki na Podhale w 1979 r. Z tego względu kaplica zwana jest „Papieską”, a także „Partyzancką” (wewnątrz pamiątki partyzanckie) (Figiel, Swajdo 2000; Własiuk 2003b).

Poza Parkiem, na Hali Turbacz wybudowano ostatnio stylizowany ołtarz szalasowy poświęcony w 2003 r. Położono też pamiątkowy głaz w miejscu nieistniejącego szałasu, w którym w 1953 r. odprawił mszę świętą ks. Karol Wojtyła (Własiuk 2003b). Na Czole Turbacza na skałce zamontowany jest krzyż GOPR-owski poświęcony pamięci GOPR-owców sekcji rabczańskiej. Nieopodal, na szczycie Turbacza, znajduje się małe kapliczka (Ostrowski 2004). W rejonie Gorca Kamienickiego na Jaworzynie Gorcowskiej górale wybudowali kamienny ołtarz, a w 2002 r. w pobliżu ustawiona została kapliczka z kamienia z kopią limanowskiej Piety (Własiuk 2003b).

W Gorcach odprawiane są msze święte: regularnie w soboty i w niedziele w Kaplicy Papieskiej, a raz w roku na Jaworzynie Gorcowskiej 29. czerwca na rozpoczęcie sezonu wakacyjno-turystycznego (Własiuk 2003b).

Sacrum w Pienińskim Parku Narodowym

Mały obszarowo Pieniński Park Narodowy ma niewiele obiektów sakralnych (tab. 5, ryc. 1). Są one prawie wyłącznie związane ze św. Kingą. Głównym obiektem w Parku jest grotta ze statuą św. Kingi z 1904 r. znajdująca się w obrębie ruin Zamku Pienińskiego. Obok była pustelnia zamieszkała do 1949 r. Na obszarze Parku przy szlaku z Krościenka na Sokolicę, na skałce u wlotu do żlebu Żłobina stoi krzyż z 1900 r. z werselem „...żeby byli szczęśliwi Polska i Rusini” świadczącym o zamieszkiwaniu dawniej tych ziem przez Polaków i Łemków (Nyka 2003).

Na obrzeżu Parku, w Krościenku, położona jest stara kapliczka św. Kingi z 1905 r., a opodal współczesna kapliczka z 1958 r. Za kapliczką, już na granicy Parku, znajduje się na skale nad Dunajcem figurka Św. Kingi (Ostrowski 2004).

Na uwagę zasługuje w Parku Pienińskim włączenie sacrum do nazewnictwa. Przełęcz Szopka na szlaku na Trzy Korony i do ruin Zamku Pienińskiego zwana jest „Chwała Bogu”. W innych karpaccich parkach narodowych nie stwierdzono

Tab. 5. Obiekty sakralne w Pienińskim Parku Narodowym

Rodzaj obiektu	Liczba ogółem	w tym powstałe	
		przed utworzeniem PPN	w trakcie istnienia PPN
kapliczki, figurki	2	2	-
krzyże	1	1	-
Razem	3	3	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Nyka (2003).

podobnego faktu.

W Pienińskim Parku Narodowym nie ma obiektów związanych z Janem Pawłem II. Jedynie opodal Parku, przez Krościenko i Szczawnicę, biegnie Małopolski Szlak Papieski z Lubania w kierunku Przehyby i Starego Sącza (Matuszczuk 2003).

Sacrum w Magurskim Parku Narodowym

Granice utworzonego w 1995 r. Parku prowadzono z wyłączeniem obszarów istniejących wsi. W granicach Parku znalazły się jedynie nieistniejące od czasów Akcji Wisła (1947 r.) wsie Ciechania, Żydowskie, Rozstajne i Nieznajowa z pojedynczymi elementami sakralnymi, głównie ruinami czy słabo widocznymi śladami. W Żydowskim ocalał cmentarz z kamiennymi nagrobkami, kilka kapliczek i krzyży. Do lat 50. była tu cerkiew greko-katolicka. W zniszczonych wsiach Ciechania i Rozstajne nie zostały żadne ślady. Natomiast w Nieznajowej zachowało się sporo starych krzyży i kapliczek, jedna z XIX w. Pozostał też fragment cmentarza z kilkunastoma nagrobkami i ślady drewnianej cerkwi (Grzesik, Traczyk 1997) (ryc. 1).

Ważnym elementem rejonu Parku są austriackie cmentarze wojenne związane z I wojną światową. Po jej zakończeniu zostały one objęte specjalną akcją porządkową, wprowadzono niejednokrotnie ciekawe rozwiązania architektoniczne. Obszar obecnego Parku znajdował się w I Okręgu Żmigrodzkim (Patoczka 2003). Na obrzeżu Parku znajduje się szereg odnowionych w ostatnim okresie cmentarzy w Krempnej, Desznicy, Ożennej, Grabiu, Radocyni, Męcinach, Wapiennem, Rozdzielu (Zawilińska 2000). Brak odpowiednich danych uniemożliwił dokonanie dla Parku zestawienia obiektów sakralnych wzorem innych parków.

W Parku nie ma miejsc związanych z Janem Pawłem II, natomiast biegnie tu na niewielkim odcinku Małopolski Szlak Papieski z Krynicy do Kątów (*Małopolski Szlak Papieski...* mapa 2003). Natomiast U. Własiuk (2000a) proponuje w otoczeniu Parku niewielki Szlak Papieski biegnący krainą Jana z Dukli. W otoczeniu Parku, w parafii Kąty, upamiętniono V Pielgrzymkę Jana Pawła II do Polski w 1997 r. poprzez wzniesienie krzyża z platformą widokową na górze Grzywaczka. Do krzyża odprawiana jest z Kątów Droga Krzyżowa (Własiuk 2000a).

W planie ochrony Magurskiego Parku Narodowego zaproponowano (Patoczka 2003) poprowadzenie przez Park Szlaku Św. Wojciecha: z Nowego Żmigrodu przez Skalnik, Desznicę, Kotań, Świątkową Małą, Rozstaje, Grab, Ożenną, z przejściem na obszar Słowacji.

Sacrum w Bieszczadzkiem Parku Narodowym

Bieszczadzki Park Narodowy został ustanowiony na obszarach wyludnionych w wyniku II wojny światowej i przeprowadzonych akcji wysiedleńczych połączonych z całkowitym zniszczeniem istniejących dawniej osad. Upřednio

był to obszar zamieszkały głównie przez grekokatolików i prawosławnych. Często jedynymi śladami przeszłości są fragmenty cmentarzy, nieliczne krzyże przydrożne, wyjątkowo zachowane fundamenty domów czy podmurówki cerkwi. W granicach Parku znajduje się obecnie kilka miejscowości, które powstały w ostatnim półwieczu na miejscu dawnych.

Ogółem w Parku istnieją 32 obiekty sakralne znajdujące się w różnym stanie (tab. 6, ryc. 1). Ponad połowę, bo 56,3% (18 obiektów), stanowią ślady bądź ruiny kaplic, cerkwi, cmentarzy cerkiewnych lub parafialnych oraz jednego wojennego (w Bukowcu). Znacząca jest liczba krzyży (11), które stanowią 34,4% ogółu obiektów. Większość obiektów (27), stanowiących 84,4%, powstała przed utworzeniem Parku i przed II wojną światową, a część z nich pochodzi z XIX w. Szczególnie wymowne stało się w latach 50. ubiegłego wieku poprowadzenie fragmentu obwodnicy bieszczadzkiej po grobach cmentarnych w Bereżkach

Tab. 6. Obiekty sakralne w Bieszczadzkim Parku Narodowym

Rodzaj obiektu	Liczba ogółem	w tym powstałe		
		przed utworzeniem BPN	w trakcie istnienia BPN	brak danych
kościół / kaplice	2	1	-	1
kapliczki	1	-	1	-
krzyże	10	9	1	-
ślady kaplic, cerkwi, cmentarzy cerkiewnych i parafialnych	18	18	-	-
obiekty związane z Janem Pawłem II	1	-	1	-
Razem	32	28	3	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: I. Petryczkiewicz (2000); R. Marcinek (2001).

i Berehach Górnych (Marcinek 2001; Myczkowski 2001).

Na przełomie lat 50./60. ubiegłego wieku na Smereku wzniesiono krzyż metalowy (Ostrowski 2004) jako pierwszy po wojennej pożodze.

W Bieszczadzkim Parku istnieje jeden obiekt (krzyż) poświęcony Janowi Pawłowi II. Znajduje się on na najwyższym szczycie bieszczadzkiemu (Tarnicy), a został tam ustawiony w 1987 r. na pamiątkę wędrówek bieszczadzkich ks. Karola Wojtyły oraz dla uczczenia III Pielgrzymki Jana Pawła II (1987) do Polski. Proponowany jest także Szlak Papieski, który biegłby po istniejących szlakach z Halicza przez Tarnicę, Ustrzyki Górne, Połoninę Caryńską, Berehy Górne, Połoninę Wetlińską do Komańczy (Własiuk 2003a).

Wymowną praktyką jest coroczna bieszczadzka Droga Krzyżowa na Tarnicę odprowadzana w Wielki Piątek na różnych trasach biegnących na szczyt (Własiuk 2003a).

Na obszarze Parku czynny jest jedyny tu współczesny kościół w Ustrzykach Górnych. Dwa inne znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Parku, w Wetlinie

i w Pszczelinach.

Podsumowanie

Parki narodowe w Polskich Karpatach odznaczają się obecnością *sacrum*, ale różnego rodzaju i w różnym nasileniu. Na obecności *sacrum* piętno odcisnęło środowisko przyrodnicze i jego użytkowanie przed utworzeniem parków (Tatrzański, Babogórski, Gorczański). Jednak szczególny wpływ wywarła sytuacja społeczno-gospodarcza i polityczna, jak ma to miejsce w dwóch dużych parkach: Magurskim i Bieszczadzkiem, w których – mimo ich wielkości – obecność *sacrum* jest dramatycznie ograniczona.

Wśród badanych parków pierwsze miejsce zajmuje Tatrzański Park Narodowy. Tatry były od wieków różnorodnie użytkowane, długotrwale były starania o ich ochronę. To spowodowało, że tu znajduje się najwięcej obiektów sakralnych, niektóre z nich są najstarsze, rozwinięte są też praktyki religijne.

Duży wpływ na obecność obiektów sakralnych wywarła I wojna światowa (Magurski, Bieszczadzki) i II wojna światowa. We wszystkich parkach – z wyjątkiem Pienińskiego – znajdują się obiekty poświęcone poległym. W dwóch parkach (Babogórskim i Gorczańskim) są obiekty poświęcone pamięci ofiar dwóch katastrof lotniczych.

W nazewnictwie geograficzno-turystycznym nie spotkano odniesień sakralnych z wyjątkiem jednego przypadku w Parku Pienińskim. Zwraca uwagę fakt, że obiekty sakralne są na ogół poświęcone różnym patronom i osobom. Do wyjątków należy Pieniński Park Narodowy, gdzie wszystkie obiekty – z wyjątkiem jednego – związane są z jedną patronką św. Kingą.

Od połowy lat 80. w karpaccich parkach narodowych w Polsce pojawiła się specjalna grupa obiektów sakralnych i praktyk religijnych związanych z osobą papieża Jana Pawła II. Ich rola w parkach wzrasta. Na szczególną uwagę zasługuje Małopolski Szlak Papieski biegnący z Wadowic po Halicz (Bieszczady) przez wszystkie parki z wyjątkiem Pienińskiego. Najwięcej szlaków włączono do Szlaku Papieskiego w parkach Babogórskim i Gorczańskim.

Stosunkowo dużo obiektów sakralnych powstało przed utworzeniem poszczególnych parków. Po utworzeniu dominują obiekty związane z Janem Pawłem II.

Na zakończenie potrzebne jest wyjaśnienie, ponieważ użyty w tytule termin „*sacrum*” może wzbudzać pewne zastrzeżenia, zwłaszcza u religioznawców, wobec zakresu opracowania. W literaturze przedmiotu *sacrum* obejmuje „kategorię rzeczy i działań wydzielonych przez określoną społeczność jako święte i w związku z tym podlegające czci religijnej” (Jackowski, Sołjan, Biłska-Wodecka 1999). Wszystkie omawiane w artykule obiekty stanowiły⁶ bowiem lub stanowią przedmiot czci religijnej okazywanej przez ludność miejscową, a także przez turystów.

⁶ W przypadku ruin i śladów dawnych cerkwi, kaplic, cmentarzy.

W większości przypadków zasięg kultu ma charakter lokalny, ale niekiedy wierni przybywają z całego regionu (m.in. Kaplica Papieska w Gorcach) lub kraju (np. Wiktorówki czy Giewont). Należy równocześnie podkreślić, że uwzględnione obiekty sakralne – poza nielicznymi przypadkami – nie stanowią celu ruchu pielgrzymkowego.

LITERATURA

- Beskid Niski. Przewodnik*, 1999, oprac. zbior., Ofic. Wyd. Rewasz, Pruszków.
- Figiel S., Swajdo J., 1999, *Pieniny oraz Spisz. Przewodnik praktyczny*, Wyd. Pascal S.A., Bielsko-Biała.
- Figiel S., Swajdo J., 2000, *Gorce i Beskid Wyspowy. Przewodnik praktyczny*, Wyd. Pascal S.A., Bielsko Biała.
- Grzesik W., Traczyk T., 1997, *Beskid Niski. Od Komańczy do Bartnego. Przewodnik krajoznawczy*, Wyd. S. Kryciński, Warszawa.
- Jackowski A., 1995, *Ośrodki kultu religijnego*, [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, UJ, Kraków.
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wyd. UJ, Kraków.
- Jackowski A., Sołjan I., Bilaska-Wodecka E., 1999, *Religie świata, szlaki pielgrzymkowe*, [w:] *Wielka Encyklopedia Geografii Świata*, t. XV, Wyd. Kurpisz, Poznań.
- Małopolski Szlak Papieski imienia Jana Pawła II. Mapa turystyczna 1:160 000*, 2003, Wyd. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK im. Edwarda Moskały, Kraków.
- Marcinek R., 2001, *Dane historyczne do miejscowości w obrębie Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny*, *Monografie Bieszczadzkie*, 13, Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BPN, Ustrzyki Dolne.
- Marciniak A., 1991, *Wiktorówki jako miejsce kultu maryjnego*, praca magisterska pod kier. prof. A. Jackowskiego. Inst. Geogr. UJ., Kraków.
- Matuszczyk A., 2003, *Małopolski Szlak Papieski imienia Jana Pawła II*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK im. Edwarda Moskały, Kraków.
- Mierzwa W., 1997, *Kapliczki Tatr Polskich*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice.
- Myczkowski Z., 2001, *Ochrona zasobów kulturowych w Bieszczadzkim Parku Narodowym i otulinie*, *Monografie Bieszczadzkie*, 13, Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BPN, Ustrzyki Dolne.
- Myczkowski Z., 2004, *Architektura sakralna w Tatrach (kaplice, kapliczki, krzyże) – rozważania o „uświęcającym” arche i tecture w krajobrazie Tatr*, [w:] M. Ostrowski (red.), *Sacrum i przyroda*, XI Seminarium, Wyd. Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane.
- Nyka J., 2003, *Pieniny. Przewodnik*, wyd. 9, Trawers, Latchorzew.
- Ostrowski M., 2004, *Informacje ustne. Duszpasterstwo Turystyczne Archidiecezji Krakowskiej*, Kraków.
- Patoczka P., 2003, *Dziedzictwo kulturowe Magurskiego Parku Narodowego a zagospodarowanie przestrzenne i turystyczne użytkowanie terenu*, [w:] A. Górecki, K. Krzemień, S. Skiba, B. Zemanek (red.), *Przyroda Magurskiego Parku Narodowego*, Wyd. Magurski Park

Narodowy, UJ, Krempna-Kraków.

Petryczkiewicz I., 2000, *Ruch turystyczny w Bieszczadzkim Parku Narodowym w latach 1996-1998*, praca magisterska pod kier. dr. hab. W. Kurka, IG UJ, Kraków.

Tomasiewicz J., 2004, *Informacje ustne Dyrektora Gorczańskiego Parku Narodowego*.

Urbaniec A., 2003, *Dziedzictwo kulturowe Babiogórskiego Parku Narodowego*, [w:] J. Partyka (red.), *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, Ojcowski Park Narodowy, Ojców.

Własiuk U., 2003a, *Ja tam u was byłem...*, Wyd. Foto-Ula, Kraków.

Własiuk U., 2003b, *Szlak papieski w Gorcach i w Beskidzie Wyspowym. Przewodnik. Szlakami Jana Pawła II*, Wyd. Foto-Ula, Kraków.

Zawilińska B., 2000, *Funkcja turystyczna Magurskiego Parku Narodowego*, Praca magisterska pod kier. dr. hab. W. Kurka, IG UJ, Kraków.

THE SACREDNESS OF THE NATIONAL PARKS IN THE POLISH CARPATHIAN MOUNTAINS

SUMMARY

There are six national parks in the Polish Carpathian Mountains. They were created for the purpose of protecting the most important and valuable Carpathian ranges (tab. 1). These national parks are marked by the presence of The Sacred representing various types and different grades of intensity. The natural environment and its utilization had left a major stamp on the sacred presence in the parks, event before the three main national parks (Tatrzański, Babiogórski, and Gorczański National Parks) were set up. On the other side, the social and economic situation also impacted the Sacred, and this influence was very special and clearly evidenced in two of them: the Magurski and Bieszczadzki National Parks. Although those two parks are large, the presence of the Sacred is dramatically limited to ruins and traces of old Orthodox churches, way-side shrines, and cemeteries.

Among the national parks under investigation, the Tatra Mountains' National Park plays the key role. Over the years, the Tatra Mountains Tatra have been utilized in numerous, varying ways, and the history of all the efforts made to create here a special zone of protection is long and complex. Owing to this fact, this Park has the highest number of sacral objects. Some of those sacral objects are the oldest in the entire area; also, religious rituals and observances here are much more developed than in other parks. The two World Wars, I & II, highly influenced the presence of sacral objects in the parks (Magurski and Bieszczadzki National Parks). Except for the Pieniński National Park, in all of them there are structures devoted to soldiers killed in the wars.

In the geographic and tourist nomenclature, there was found only one sacral reference in the entire Pieniński National Park. It should be accentuated that sacral objects are generally dedicated to different patrons and people. And again, the Pieniński National Park provides one exception with its only one patron saint: St. Kinga.

From the mid-nineteen-eighties, a special group of sacral objects and religious rituals appeared that were connected with the person of Pope John Paul II. Their role in the parks continuously increases. In particular, the Małopolski Pope's Tourist Route

should be highlighted. In the Babiogórski and Gorczański National Parks, the majority of previous tourist routes are now included in the Małopolski Pope's Tourist Route. Many of the sacral objects were erected before the individual national parks were created. Since their creation, objects relating to Pope John Paul II prevail.

Translated by Teresa Tarkowska-Adi